

TWORZENIE KARTOTEKI ZAGADNIENIOWEJ W SYSTEMIE LIBRA. Z DOŚWIADCZEŃ BIBLIOTEKI PEDAGOGICZNEJ W BYTOMIU

Bożena Zwierzyńska, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Katowicach, Filia w Bytomiu

Integralnym elementem warsztatu informacyjno-bibliograficznego biblioteki pedagogicznej jest kartoteka zagadnieniowa. W momencie przystąpienia do komputeryzacji placówki bibliotekarze stają przed koniecznością opracowania kompleksowej strategii dalszego prowadzenia kartoteki, przyjmującej obecnie nową formę: postaci kartkowej towarzyszy komputerowa baza danych. Zadaniem bibliotekarzy jest oczywiście wybór strategii optymalnej dla czytelników, tzn. takiej, która gwarantowałaby łatwy dostęp do całości informacji.

Biblioteka Pedagogiczna w Bytomiu, w momencie rozpoczęcia procesu komputeryzacji biblioteki (styczeń 2002 r.), posiadała kartotekę, zawierającą ok. 25 000 opisów bibliograficznych z blisko 90 tytułów prenumerowanych przez bibliotekę czasopism, ujętych w ok. 1500 haseł (przedmiotowych i osobowych). Dysponowaliśmy zatem zasobem bogatym, intensywnie wykorzystywanym przez czytelników.

Komputeryzacja biblioteki oznacza - w zakresie dotyczącym kartoteki kartkowej - w zasadzie dwie możliwości:

1. prowadzenie komputerowej kartoteki zagadnieniowej, połączone z wydrukiem kart katalogowych do kartoteki kartkowej (wariant bardzo korzystny w okresie przejściowym, z uwagi na to, iż wielu użytkowników bibliotek nie jest jeszcze przygotowanych do poszukiwań wyłącznie w komputerowych bazach danych),
2. zamknięcie tradycyjnej kartoteki kartkowej, prowadzenie kartoteki zagadnieniowej wyłącznie w komputerze.

Oczywiście, wariant drugi jest możliwy tylko pod warunkiem posiadania komputerów-końcówek dla czytelników. Niestety, nasza biblioteka nie posiadała jeszcze stanowisk dla czytelników i było jasne, że w najbliższym czasie ich raczej nie otrzyma. W tej sytuacji, by nie pozbawiać czytelników dostępu do najnowszych danych, należało kontynuować prowadzenie kartoteki kartkowej.

Bibliotekarza, zamierzającego stworzyć bądź rozbudowywać kartotekę zagadnieniową w omawianej wersji programu LIBRA, zaskakują jednak przykre niespodzianki. Podstawowe z nich to:

- **niemożność dostosowania formy i ilości drukowanych kart katalogowych do potrzeb własnej placówki (znaczenie dla kartoteki kartkowej);**
- **niemożność tworzenia odpowiednio szczegółowej, adekwatnej do potrzeb czytelników, charakterystyki przedmiotowej opisywanych dokumentów (wpływ na postać kartoteki komputerowej).**

Problem pierwszy wynika z narzucenia parametrów wydruku. Są to:

- **szywno ustalona forma wydruku karty katalogowej** - wyłącznie z hasłem przedmiotowym u góry (w naszym przypadku niezgodna z dotychczasową, wygodną dla użytkowników zasadą umieszczania u góry karty hasła osobowego, lub sporadycznie tytułowego);
- **szywno ustalona ilość wydruku kart**, równoznaczna ilości wprowadzonych w opisie haseł (swoista pułapka na bibliotekarzy, chcących zachować w bibliotece kartoteki kartkowe, bowiem przy skrupulatnej, maksymalnie dokładnej charakterystyce przedmiotowej opisywanych dokumentów otrzymuje się ilość kart technicznie nie do przyjęcia).

Tak więc program LIBRA może nieoczekiwanie postawić bibliotekę w sytuacji, z której nie ma korzystnego wyjścia. Mialiśmy do wyboru jedną z następujących opcji:

- wprowadzanie nowych opisów bibliograficznych do komputera, a jednocześnie sporządzanie kart do kartoteki metodą tradycyjną, na maszynie (właściwie niewykonalne);

- wprowadzanie nowych opisów wyłącznie do bazy komputerowej, zamknięcie kartoteki kartkowej (a więc pozbawienie czytelników dostępu do informacji o najnowszych zbiorach);
- dalsze prowadzenie kartoteki kartkowej w sposób tradycyjny, intensywne starania o nowelizację programu.

W interesie naszych czytelników leżało wybranie wariantu trzeciego: w kwietniu 2002 r. w bibliotece podjęta została decyzja o kontynuowaniu opracowywania artykułów z czasopism w formie tradycyjnej. Jednocześnie podjęliśmy starania o zakup aktualizacji programu LIBRA, czyli nowoczesnej LIBRY 2000.

Ale przecież budowanie komputerowej bazy danych to nie tylko wprowadzanie opisów. Bez zagwarantowania użytkownikom efektywnego sposobu docierania do zgromadzonych informacji cały ich zasób jest w zasadzie bezużyteczny. Dlatego skoncentrowaliśmy się teraz na tym drugim aspekcie pracy: wyborze odpowiedniego **języka informacyjno-wyszukiwawczego, a następnie, w oparciu o niego, na tworzeniu - od podstaw - słownika haseł wzorcowych dla kartoteki zagadnieniowej naszej filii.** LIBRA 3.07 dopuszcza w przypadku kartoteki zagadnieniowej dwie możliwości: pobieranie haseł ze słownika katalogów bądź budowanie osobnego słownika dla kartoteki. I tę drugą możliwość uznaliśmy za najwłaściwszą. Ponieważ zdecydowaliśmy się ująć w bibliotece kartotekę kartkową i przyszłą komputerową całościowo, podjęliśmy decyzję o kompleksowej, niezwykle pracochłonnej przebudowie całej naszej kartkowej kartoteki zagadnieniowej zgodnie z nowo tworzonym słownikiem. Dzięki temu rozpoczęliśmy wdrażanie czytelników do posługiwania się językiem haseł przedmiotowych, co w przyszłości miało ułatwić im korzystanie z baz danych, prowadzonych w wygodnym dla nich, ujednoliconym JHP.

Program LIBRA oferuje 2 sposoby prowadzenia poszukiwań w kartotece zagadnieniowej:

- poprzez **indeks słów kluczowych** (sposób podstawowy),
- drogą **wyszukiwania swobodnego** (bardzo powolne, nieefektywne m.in. z uwagi na duże problemy czytelników z formułowaniem informacji wyszukiwawczej). Indeks słów kluczowych obejmuje wprowadzone podczas opisu artykułów hasła przedmiotowe i osobowe. Miałyśmy świadomość, że od jakości tych haseł zależy wartość całej naszej bazy danych; to, jak efektywnie czytelnik będzie mógł z niej korzystać. Dlatego problem poprawnego języka haseł przedmiotowych stał się dla nas kluczowy.

Już w kwietniu 2002 r., a więc na długo przed inicjatywą opracowania - we współpracy CODN, wojewódzkich bibliotek pedagogicznych i Biblioteki Narodowej, oraz w oparciu o język haseł przedmiotowych BN - wspólnego dla bibliotek pedagogicznych słownika/tezaurusu, podjęta została w naszej bibliotece decyzja o przyjęciu JHP BN za wzorcowy. Język ten gwarantował nam zachowanie wysokiego poziomu merytorycznego tworzonego słownika, zapewniał kompatybilność z największą bibliograficzną bazą danych w kraju, a zatem był najbardziej korzystny z punktu widzenia naszych czytelników. W naszej pracy przyjęliśmy następujące zasady:

- zachowanie maksymalnej zgodności z JHP BN,
- dostosowanie stopnia rozbudowy hasła do potrzeb i możliwości biblioteki.

Bibliotekarze, zamierzający opierać się w swojej pracy na JHP BN, mają obecnie do dyspozycji liczne pomoce (zarówno w wersji drukowanej, jak i elektronicznej):

- "Słownik języka haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej",
- "Przewodnik Bibliograficzny",
- "Bibliografię Zawartości Czasopism",
- "Biuletyn JHP BN" (od 2003 r.),
- internetowe bazy danych BN.

W oparciu o powyższe źródła w okresie od kwietnia 2002 r. do kwietnia 2004 r. w naszej bibliotece powstał słownik, liczący około 6300 haseł (w tym ok. 300 haseł odrzuconych). Dokonałyśmy weryfikacji - i w razie potrzeby, konwersji - wszystkich dotychczasowych haseł kartoteki, wprowadzając ujednolicony JHP.

Ustalone formy haseł zamieszczałyśmy w komputerowym słowniku. Jego intensywna rozbudowa nastąpiła od kwietnia 2003 r., kiedy to rozpoczęłyśmy tworzenie kartoteki komputerowej: pojawiła się wówczas wreszcie szansa na końcówkę dla czytelników. Wtedy też biblioteka podjęła decyzję o zamknięciu kartoteki kartkowej.

W pracy nad nowym słownikiem odczuwałyśmy dotkliwie **brak szczegółowych haseł związanych z edukacją**. W tym przypadku nasze dawne hasła były bliższe realiów szkoły, bliższe potrzeb czytelników-nauczycieli. Aby ułatwić czytelnikom poszukiwania, tworzyłyśmy **rozbudowany system haseł odrzuconych** kierujących ich "pod właściwy adres". Szczególnie cenne z punktu widzenia naszych czytelników okazało się kompleksowe ujęcie kartotek kartkowej i komputerowej, ponieważ LIBRA 3.07 nie umożliwia poszukiwań poprzez hasło odrzucone; nasi czytelnicy ratowali się więc tutaj korzystaniem z indeksu kartoteki kartkowej.

PRACA NAD SŁOWNIKIEM HASEŁ WZORCOWYCH KARTOTEKI ZAGADNIENIOWEJ PBW FILII W BYTOMIU (przykłady)

1. Weryfikacja dotychczasowych haseł przedmiotowych - wprowadzanie niewielkich zmian (przekształceń):

Hasła w dawnej kartotece kartkowej	Aktualne hasła wzorcowe
Agresja	Agresywność
Kara i nagroda w wychowaniu	Kara (psychol.) - pedagogika -Nagrody - pedagogika
Teatr szkolny	Teatr dziecięcy i młodzieżowy
Wolontariat	Wolontariusze
Zielone szkoły	Zielona szkoła

2. Weryfikacja dotychczasowych haseł przedmiotowych - zmiany radykalne:

Hasła w dawnej kartotece kartkowej - obecnie wprowadzone jako hasła odrzucone	Aktualne hasła wzorcowe
Gazetka szkolna	Czasopisma szkolne
Profilaktyka patologii dzieci i młodzieży	Młodzież szkolna - patologia społeczna - zapobieganie i zwalczanie
Reforma systemu oświaty	Szkolnictwo - reforma
Studia podyplomowe	Kształcenie podyplomowe
Szkoły wiejskie	Wieś - szkolnictwo i oświata
Trudności wychowawcze	Dziecko trudne - wychowanie
Uczeń zdolny	Dziecko zdolne - nauczanie

3. Weryfikacja dotychczasowych haseł przedmiotowych - zachowanie form odmiennych od umieszczonych w SHP BN (przypadki nieliczne):

Hasła BN (u nas wprowadzone jako hasła odrzucone)	Nasze hasło wzorcowe
Bytom (woj. śląskie) - Śląski Teatr Tańca	Śląski Teatr Tańca (Bytom)
Cyganie	Romowie

Nałóg	Uzależnienia
Poronienie sztuczne	Aborcja
Środki masowego przekazu	Media

4. Konwersja dotychczasowych haseł osobowych:

Hasła BN (Hasła w dawnej kartotece kartkowej)	Nowe hasło wzorcowe
Bułhakow, Michał	Bulgakov, Michail A.
Chmielowski, Adam	Albert Chmielowski (św.), - Chmielowski Adam
Homer	Homerus
Matka Teresa z Kalkuty	Teresa z Kalkuty (bł.), - Matka Teresa z Kalkuty

Analiza haseł osobowych BN przyniosła sporą niespodziankę. Prawdziwym zaskoczeniem był dla nas fakt **zróznicowanego zapisu haseł osobowych** w bazach dotyczących książek oraz w bazach artykułów z czasopism (np.: Dostoevskij, Fedor Michajlovic (1821-1881) / Dostoevskij, Fedor M.). W tej sytuacji zdecydowałyśmy się przyjąć za wzorcowe rozstrzygnięcia, stosowane w opisach artykułów z czasopism.

5. Intensywna rozbudowa poszczególnych haseł:

HASŁO (temat)	Ilość już zastosowanych określników	Przykłady zastosowanych określników
Dziecko -	30	a przemoc, a telewizja, ikonografia, język, opieka społeczna, psychologia, rozwój psychofizyczny - zaburzenia
Lindgren, Astrid -	5	adaptacje filmowe, bibliografia, biografia, materiały pomocnicze dla szkół, twórczość
Młódzież szkolna -	40	a alkoholizm - badanie, a przemoc, bezpieczeństwo - materiały pomocnicze dla szkół, czytelnictwo, higiena, język, kultura, socjologia, sport, wychowanie, żywienie
Narkomania -	23	a młodzież - badanie, strony WWW, zapobieganie i zwalczanie - materiały pomocnicze dla szkół
Nauczyciele -	27	adaptacja zawodowa, biografie, doskonalenie zawodowe, etyka, organizacje, płace, prawo, psychologia, socjologia - recenzja, zatrudnienie

6. Wprowadzanie licznych nowych haseł wzorcowych.

W pracy nad nowym SHP dochodziło czasem do sytuacji paradoksalnych, choć spodziewanych, kiedy to BN wprowadzała do swojego słownika hasło, niegdyś u nas funkcjonujące. Prowadziło to do **powtórnej zmiany hasła wzorcowego**:

Nasze pierwotne hasło wzorcowe(nieobecne lub odrzucone w SHP BN)	Hasło ujednoczone (zgodne z BN)	Nowe hasło SHP BN = nasze hasło pierwotne(identyczne lub niemal identyczne)
Awans zawodowy nauczycieli	Awans - szkolnictwo	Awans zawodowy nauczycieli
Biblioteki pedagogiczne	Bibliotekarstwo pedagogiczne	Biblioteki pedagogiczne

Ocena opisowa	Nauczanie początkowe - efektywność	Oceny opisowe
Pedagog szkolny	Pedagogika - zawód	Pedagodzy szkolni
Prawa dziecka	Dziecko - prawo	Prawa dziecka

W trakcie budowania nowego słownika okazało się, że wprowadzanie wielu haseł jest w LIBRZE utrudnione lub wręcz niemożliwe z powodu kolejnych ograniczeń programu. Są nimi:

- **ograniczenie wielkości pola, przeznaczonego na pojedyncze hasło przedmiotowe;**
- **nierozróżnianie przez program haseł dłuższych.**

W LIBRZE przewidziano na hasło **zaledwie 59 znaków**, a więc, jak na potrzeby biblioteki pedagogicznej, drastycznie mało. Specyfika opracowywanych w naszych placówkach zbiorów wymaga m.in. stosowania długich, precyzyjnych określników, zwłaszcza w przypadku haseł, dotyczących metodyki nauczania. Przykładowo, nowy określnik z Biuletynu JHP BN " - materiały pomocnicze dla szkół ponadgimnazjalnych" to już 52 znaki! Równie problematyczne jest **odczytywanie przez program odmiennych haseł kilkuczłonowych jako jednakowych**: on dalszych członów "nie widzi". Program stosowania dłuższych haseł po prostu nie przewiduje.

W tej sytuacji bibliotekarz ma do wyboru 2 możliwości:

- wprowadzanie rozbudowanego hasła przedmiotowego wbrew ograniczeniom programu (przy stosowaniu pracochłonnej strategii "oszukującej" system);
- rezygnację z rozbudowanych haseł (akceptację ograniczeń programu).

Wariant 1.

Ustalone zgodnie z potrzebami użytkowników biblioteki hasło wzorcowe
Młodzież szkolna - patologia społeczna - zapobieganie i zwalczanie - materiały pomocnicze dla szkół
Wymuszona postać zapisu hasła w słowniku
Młodzież szkolna - pat. społ. -zap. i zw. -mat.pom. dla szk.
Informacja dostępna dla użytkownika (widoczna na monitorze komputera - 50 znaków)
Młodzież szkolna - patologia społeczna - zapobiega
Szczegółowa charakterystyka artykułu, niedostępna dla użytkownika
- [zapobiega]nie i zwalczanie - materiały pomocnicze dla szkół

SKUTKI:

- niedostępność (ukrycie) części wprowadzonych informacji,
- włączanie opisów artykułów o różnorodnych hasłach w zgrupowania ogólniejsze,
- konieczność żmudnego rozwijania hasła przy każdorazowym pobraniu ze słownika.

Wariant ten jest bardzo pracochłonny i frustrujący dla bibliotekarza. Nasza żmudna praca - opatrywanie opisów prawidłowymi, rozbudowanymi hasłami, których czytelnik i tak na razie nie widzi, jest obliczona za zysk czytelników w przyszłości: po konwersji bazy danych do LIBRY 2000.

Inne przykłady:

Informacja dostępna dla użytkownika	Informacja niedostępna (ukryta)
Niedostosowanie społeczne - zapobieganie i zwalczanie	Niedostosowanie społeczne - zapobieganie i zwalczanie - [zapobieganie i zwalczanie]nie - recenzja
Patologia społeczna - zapobieganie i zwalczanie -	- bibliografia - program - program - Stany Zjednoczone - zjazdy i konferencje - recenzja
Wychowanie fizyczne i kultura fizyczna - teoria -	- historia

Wariant 2:

Ustalone zgodnie z potrzebami użytkowników biblioteki hasło wzorcowe	Hasło wymuszone przez program
język polski - nauczanie - scenariusze zajęć dla szkół podstawowych	Język polski - nauczanie - scenariusze zajęć
Język polski - nauczanie - scenariusze zajęć dla gimnazjów	Język polski - nauczanie - scenariusze zajęć
Język polski - nauczanie - scenariusze zajęć dla szkół średnich	Język polski - nauczanie - scenariusze zajęć

SKUTKI:

- uogólnienie charakterystyki wyszukiwawczej dokumentów,
- gromadzenie znacznej ilości różnorodnych opisów bibliograficznych pod jednym hasłem,
- utrudnienie procesu wyszukiwania informacji, znaczne wydłużenie czasu jego trwania.

Inne przykłady :

Planowane hasło wzorcowe	Hasło przyjmowane przez program
Bajka i baśń - stosowanie - psychoterapia - recenzja	Bajka i baśń - stosowanie - psychoterapia
Język angielski - nauczanie - efektywność - badanie	Język angielski - nauczanie - efektywność
Literatura młodzieżowa polska - tematyka -	Literatura młodzieżowa polska - tematyka
Porażenie mózgowe dziecięce - rehabilitacja - metody	Porażenie mózgowe dziecięce - rehabilitacja
Szkolnictwo specjalne - nauczanie - metody aktywizujące	Szkolnictwo specjalne - nauczanie - metody

Kolejny problem, z jakim styka się bibliotekarz przy wprowadzaniu opisu do kartoteki LIBRY to **ograniczenie wielkości pola, przeznaczonego na charakterystykę przedmiotową dokumentu**. Instrukcja zapewnia o możliwości wprowadzenia tu 10 haseł, jednak w przypadku haseł dłuższych nie jest to możliwe. Program "redukuje" sporządzaną charakterystykę, co stanowi marnotrawstwo możliwości opracowania komputerowego i stoi w jaskrawej sprzeczności z interesem czytelników.

Wnioski końcowe:

- program LIBRA (w omawianej wersji) jest archaiczny (DOS!) i ubogi, nie uwzględnia standardów, jakie winna naszym zdaniem zachowywać biblioteka pedagogiczna (np. w zakresie tworzenia charakterystyki przedmiotowej dokumentów) ;
- nie jest w stanie zaspokoić oczekiwań użytkowników, a w niektórych przypadkach może nawet powodować ich dezinformację (np. z racji występujących w katalogach zaburzeń szeregowania alfabetycznego);
- jest niedopracowany; wymaga dodatkowego, znacznego i niepotrzebnego nakładu pracy bibliotekarzy, starających się choć w części "nadrobić" lub "obejść" braki programu, jest więc również bardzo nieekonomiczny.

Niemniej jednak okazało się, że mając w rękach nawet tak niedoskonałe narzędzie, i tak można zrobić bardzo dużo.

Aktualna zawartość bazy komputerowej, związanej z opracowywaniem artykułów z czasopism, przedstawia się w Bibliotece Pedagogicznej w Bytomiu następująco (stan na dzień 17.05.04 r.):

1. SŁOWNIK HASEŁ WZORCOWYCH

Całkowita ilość haseł - ponad 6300 (w tym ok. 300 haseł odrzuconych)

2. KARTOTEKA ZAGADNIENIOWA

Ilość wprowadzonych opisów bibliograficznych - ok. 4200

Ilość zastosowanych haseł - ok. 3200

Opisaną pracę - w bibliotece, zatrudniającej ledwie 5 nauczycielek-bibliotekarek - wykonał dwuosobowy zespół: pisząca te słowa wraz z koleżanką, p. **Anitą Góral**. Brakowało nam czasu, szkoleń, warsztatów, a jednak udało nam się wykonać pracę, maksymalnie - w ramach ograniczeń programu - uwzględniając potrzeby użytkowników biblioteki. Utworzony słownik będzie służył naszym czytelnikom do czasu opracowania i rozpowszechnienia nowego tezaury edukacyjnego dla bibliotek pedagogicznych.

A nasze ciągle wątpliwości, kolejne problemy, rozstrzygane zamiast w większych gremiach, to na poziomie placówki filialnej - no cóż, potraktujmy to nie jako czas stracony, ale jako wyzwanie, któremu stawiliśmy czoła.